

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יט, תשכ"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

(ג) ב"מעלת המדות" לר' יחיאל בר יקותיאל הרומי,
בסוף הספר, בשיר המתחיל: "וכל מעלה בספרי זה כתובה",
בבית השני:

שגורות להיות תמיד בפיהם מסודרות בציצית הלשוניס
(כאן אפשר, שביחיד היה אומר: "בציצת הלשון", לא
"בציצית").

מעטה הצירוף ציצית (ציצת) לשון מאושש מכמה
מקומות ומותר לבוא בקהל המדברים.

גד בן-עמי צרפתי

"לשון מקרא ולשון חכמים" לאבא בנדויד

(הוצאת דביר, תל-אביב תשכ"ז) *

ספרו של אבא בנדויד "לשון מקרא ולשון חכמים"
עוסק כולו בבעיה אחת ובדרכי פתרונה. וכך פותח המחבר:
כל דובר עברית שואל בלבו לא אחת: מה הבדל בין
שתי המלים עתה זעכשיו? וכן מה בין פה לכאן? האומנם
אין להבחין בין עץ לאילן, בין אדמה לקרקע? ומה נכון לומר:

* דברים אלו הושמעו בבית העם בירושלים, ביום י"ב בשבט
תשכ"ח, ב"ירחון לספרות ולאמנות" (מטעם עיריית ירושלים ואגודת
הסופרים), המוקדש לחתני פרס ביאליק. הם נמסרים כאן בשינויים
קלים.

אנחנו או אנו ? לכל השאלות האלה תשובה אחת, והיא ידועה
מראש : שתיהן נכונות, שתיהן כשרות, ואין כל הבדל ביניהן.

והוא ממשיך :

ערבוביה זו של מלים כפולות מאין היא באה לנו ?
וגם השאלה הזאת תשובתה ידועה : הלא היא הערבוביה של
לשון תנ"ך עם לשון המשנה, ששתיהן כאחת משמשות
בעברית החדשה בזכויות שוות (עמ' 1).

וכיוון שאין לשון יכולה להתקיים בשתי מערכות
מקבילות של מלים ושל צורות, יש לחפש נורמה שתשלב
אותן ותכוון את הדובר ואת הכותב. בסוף ספרו מסכם
המחבר :

„בספר הזה ארכו הדברים על השתלשלות הסגנונות
העבריים בעבר, נרמזו הקשיים והספקות בתיאור המנמות
בהווה, אבל כיצד לנהוג בעתיד — זו בעיית הבעיות, וטרם
נמצא לה פתרון“ (עמ' 238).

כיוון שלא הציע המחבר פתרון לקוראיו, עשויים הם
לשאול: אם כן, לשם מה כתב את 329 עמודי ספרו ? ויש
להשיב, כי עשה הרבה יותר מהצעת פתרון. הוא בירר את
הבעיה על כל צדדיה, כדי ליתן ביד החוקרים והמשכילים
בכללם את הכלים הדרושים לדון בה ולקרב את פתרונה.
והבירור הוא כה יסודי ורבגוני, עד שהוא מצדיק את היקף
הספר ונוטע בלבנו ציפייה דרוכה לכרכים שיבואו בעקבותיו,
לפי שהובטח לנו בסופו.

ספר בשם זה פרסם בנדויד בשנת תשי"ב, ובשער
הספר הנוכחי כתוב „מהדורה מתוקנת ומורחבת“ — לפי

זה יש לראותו כמהדורה שנייה של הספר הראשון. אולם לא רק שינוי השם (שם: "לשון המקרא או לשון חכמים?" בסימן שאלה; כאן: "לשון מקרא ולשון חכמים"), אלא בעיקר החומר הרב הנוסף והעריכה המחודשת של החומר הישן, עושים את החיבור לספר חדש לחלוטין, והייתי אומר: לפנינו לא ספר חדש אחד, אלא סדרת ספרים חדשים, המאוחדים בבעיה המשותפת, אך נבדלים בנושאים: יש מחקר על לשון המקרא (בפרקים ה—י), מחקר על לשון המקרא המאוחרת ועל לשון חכמים (בפרקים יא—כב) ומחקר על השתלשלות הלשון העברית מסוף תקופת לשון חכמים עד ימינו (בפרקים כג—לא). בכל התחומים האלה דן המחבר בכפילות מלים וצורות, במקורותיהם, ובדרכי ארגונם וניצולם.

מלבד הנושא המרכזי מאוחדים כל חלקי הספר בשתי תכונותיו של המחבר, והן: בקיאות מופלגת וחוש לשוני מעודן. "חוש לשוני" הוא ביטוי מסוכן היום, כשמשמיעים אותו באוזניהם של מדעני הלשון. כשם שהרופאים של היום מחליטים על מצב החולה על סמך בדיקות של מעבדה וצילומי רנטגן, ולא לפי ה"מבט הקליני", טביעת העין של הרופאים שבימים עברו, כך בעלי הלשון מבקשים היום לדון לפי בחנים אובייקטיביים, ולא לפי "חוש הלשון". ואע"פ כן ביטוי חשוד זה עולה על דל שפתנו, וטעמו לשבח, כשבאים לתאר את ההשוואות ואת ההיקשים החריפים והמשכנעים שערך המחבר, את ההערכות שבהן העריך בטוב טעם את דרכי התבעה השונות. אולי רשאים הרופאים לזותר על ה"מבט הקליני", על התרשמות אינטואיטיבית וכוללנית של

מלכתחילה, אולם עדיין אין הבלשנים רשאים לזותר על חוש הלשון — זהו לקח צדדי, אך לא מבוטל, מספרו של בנדויד. ותכף אוסיף, פן יטעה השומע, שב"חוש לשוני" אין כוונתי לדיונים על פי שמיעת האוזן בלבד, לכללים שלא קדמו להם פרטים, בחינת הררים התלויים בשערה — חוש כזה בוודאי יש לפסלו ולהתרחק ממנו. כוונתי לחוש שמצטיין בו מי שקרא הרבה, שנה הרבה, התמיד לעיין בחיבורים שלא כל אדם מצוי אצלם, השווה דפוסים וכתבי-יד, ובזה אסף חומר בשפעי שפעים, ואחרי כן ערך וסידר והסיק מסקנות.

באין אפשרות לסכם במלים מעטות את הספר, אסתפק בציון נקודות אחדות של חלקו השני, זה הדרך בלשון חכמים. לעניות דעתי בחלק הזה עשירה ביותר התרומה, שתרים המחבר לידיעת הלשון העברית.

לשון המקרא — עסקו בה חכמים ומלומדים מאז ומתמיד. כבר בספרי התנ"ך המאוחרים יש מעין דרשות ודיוקים על הספרים הראשונים, וחלק חשוב בספרות התלמוד אינו אלא חקר של דברי הכתובים; בעלי המסורה, ואחריהם המדקדקים מרב סעדיה גאון ואילך עסקו במקרא ובלשונו; ואין צורך לומר, שגם משאינם בני ברית עשו גדולות מתחום זה, מיוהאן רויכלין ועד ימינו: בשביל אלה האחרונים "לשון עברית" ו"לשון המקרא" הם, בדרך כלל, כינויים שונים לנושא אחד. לעומת זאת נחשבה לשונם העברית של חכמי המשנה, התלמוד והמדרש, כלשון נחותת דרגה, תוצאה מאוחרת ומסורסת של לשון המקרא, מעין "סלנג" של חובשי בית המדרש, בלתי ראויה לחקירה מדעית. חקירתה היא כולה פרי עבודתם

של מלומדים משלנו בדורות האחרונים, והיא היום בעצם התהוותה, והסתומות בה רבות עדיין על הגלויות. עצם הבעיה, מה הן הלשונות ששימשו בעל-פה ובכתב אצל יהודים מימי בית שני עד חתימת התלמוד — עברית, יוונית וארמית לניביה השונים — ומה יחסיהן זו לזו, עדיין רחוקה היא מהכרעה מוסכמת. לכן בקעה רחבה הניחו כאן לחוקרים בני זמננו להתגדר בה, ובבקעה זו עשה בנדויד עבודה חרוצה וברוכה.

אשר לחלק השלישי, הסוקר את גלגולי הלשון עד ימינו, רוחב היריעה מנע מן המחבר ניתוח ותיעוד קפדניים כבחלקים האחרים של ספרו.

דיון מעניין כלול בפרק י"ח, על חלקה של היוונית בלשון המשנה. שבלשון זו רבו השאלות מן היוונית — דבר זה הוא מן המפורסמות. אבל, עד כמה שידוע לי, עדיין לא עסקו החוקרים באופן שיטתי במה שבנדויד מכנה "היבוא הסמוי מן היוונית", כלומר בתרגומי שאילה (calque) הרבים על פי היוונית, הנמצאים בלשון חכמים (עמ' 136 ואילך). תרגום השאילה תופעה נפוצה הוא, כל פעם שלשונות שונות באות במגע, והוא מתבטא בשימוש מלותיה של לשון אחת על פי דרכן של המלים המקבילות בלשון האחרת. כך בעברית של היום, דרך משל, משמש הפועל קָצַר בביטוי "קצר תהילות" לפי הלועזי to reap laurels. כבר שיער פרופ' רוזן (העברית שלנו, עמ' 48) שנקראו הידיות של כלי הקיבול בלשון חכמים אונניים על פי המלה היוונית *οὖς*, שמשמעה הן אבר השמיעה הן ידית של כלי. והנה בנדויד מביא רשימה ארוכה של

מלים ושל צירופים מלשון חכמים, אשר דוגמתם נמצאת
ביוונית, והיא כנראה שהשפיעה על יצירתם בעברית. ביניהם:
השם מטבע בא במשמעות 'מנהג' («מטבע שטבעו חכמים»)
על פי היוונית νόμισμα שהוא 'מטבע' ו'מנהג'; התואר דק
הבא בצירוף «בהמה דקה» שווה בהוראת היסוד לתואר היווני
λεπτός, הבא אף הוא בצירוף τὰ λεπτά τῶν προβάτων
'הדקים שבין בעלי החיים', היינו הצאן; הביטוי «לא אמר
כדום» במשמע 'אמר דברים ללא טעם ויסוד' זהה ליווני
οὐδὲν λέγειν; הפועל בטל ('לקח') בא בצירוף «נטל לידיו»
(ר'חץ את ידיו) כמו הפועל היווני λαμβάνω ('לקח')
בצירוף השווה κατὰ χειρῶν λαβεῖν; הפועל העלה משמש
במשפטים כגון «מעלה להן שכר, מזונות», «מעלה לו בחשבון»,
«מעלה עליו כאילו...» על פי הפועל היווני ἀναφέρειν.
משמעותו היסודית 'הרים', והוא משמש בהקשרים דומים.
אני מניח, שבסוגיה זו אין לראות בדברי בנדויד סוף
פסוק: עדיין יש מקום לעיון נוסף, שיבידיל בין שאילות
ודאיות על פי היוונית ובין התפתחות פנימית של העברית,
ועוד יש לברר את חלקה של הסורית כחוליה מקשרת בין
שתי הלשונות, כפי שציין המחבר עצמו בכמה מקרים; מכל
מקום יש כאן פתיחת שער למחקר פורה.

בעיה, שרק לאחרונה התחילו החוקרים ליתן את דעתם
עליה, היא בעיתם של הרבדים השונים שבלשון חכמים עצמה:
לפי אורך קיומה בזמן ולפי רוחב התחום הגיאוגרפי ששימשה
בו בעל כורחנו ננית, שיש למצוא בה ניבים שונים. יש
לחפש את הייחוד של אותה לשון מדוברת, שכבר הטביעה

את רישומה בספרי המקרא האחרונים, של לשון איגרות כר־כוכבא, של לשון התנאים, של לשון אמוראי א"י ושל לשון אמוראי בבל. גם כאן מציע בנדויד לקוראי ספרו חומר רב. אני דולה באקראי מתוך השוואת ביטויים מקבילים של שני התלמודים: ישב נמצא בתלמוד של ארץ־ישראל לעומת ששה שבתלמוד הבבלי (עמ' 173); „העושה כך וכך” בא"י לעומת „זה שהוא עושה כך וכך” בבבל (שם); הלכות, תואר, כתוב — לעומת תורה (עמ' 176); צריך לעומת חייב (עמ' 177); „כותב הוא אדם” לעומת „כותב אדם” (עמ' 195); אף על פי או אף על פי ש־ לעומת אפילו (עמ' 196); „אומר משם” לעומת „אומר משום” (עמ' 197). ושינויים אחרים נמצאים בין החיבורים העתיקים יותר למאוחרים יותר. יש הבדלים המשקפים הבדלי לשון ממש, ויש שאינם אלא מעשי המעתיקים כשהעתיקו את כתבי־היד. בכל הערב־רב הזה משתדל בנדויד להשליט סדר, לגלות שביל ונתיבה, לקבוע קווי התפתחות מובהקים ולנמקם.

חשיבות מיוחדת נודעת לחלקו האחרון של הספר (פרקים לב—לד), „מקרא ומשנה זה בצד זה”, שבו אסף המחבר מאמרים מתוך חיבורי חז"ל ה„מתרגמים” ללשונם את דברי המקרא בחילופים לקסיקליים ודקדוקיים, מדעת ושלא מדעת, לשם פירוש או לשם דרשה. הנה שתי דוגמות. כאשר תבוא בפסוק המלה ארץ בהוראה מסוימת, תמיר אותה לשון חכמים במלה קרקע: „עתידין כל בעלי אומנות שיעמדו על הקרקע, שנאמר: ... אל הארץ יעמודו” (יחז' כז, כט — יבמות סג ע"א); „כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם, שנאמר:

והארץ נתן לבני אדם" (תה' קטו, טז — שם). הזיקה על ידי סמיכות מוחלפת בזיקה על ידי המלית של: "גדולים מעשי ה' (תה' קיא, ב) — מה משונים מעשיו של הקב"ה" (פסיקתא דרב כהנא, מהד' מנדלבוים, עמ' 112); "קרא בשם ה' (יואל ג, ה) — וכי היאך אפשר לו לאדם לקרוא בשמו של מקום?" (ספרי דברים, מט).

הקבלות אלו מאירות את עינינו על ההבדלים שבין שני הרבדים של העברית. זהו אשר אמרתי — קריאה ושינון מביאים לידי חוש הלשון!

בסיכום: מועיל הוא הספר מחמת החומר העובדתי הרב המכונס בו, מחמת הדיונים של המחבר, ומחמת השאלות שהוא מעורר, המדרבנות את הקורא למחשבה וללימוד.

ראובן סיוון

מחיי המלים

נב. מגפיים

ב'הארץ' לזאב יעבץ, חלק שני, ירושלים תרנ"א, ב'פרט':

מגפיים שטיפל (שם [כלומר: שבת])

ובהערה:

נעילה והגפה שתיהן לשון סגירה הן ובלשון סגירה אהב העברי לשמש ללבישת הרגל, ללבוש כפות הרגלים "נעלים" וללבוש הכפות והשוקים מגפיים משורש גוף (נחמ' ה,